

სალიტერატურო და სამეცნიერო ნახაზებიანი ზაზათი. გამოდის ყოველ კვირა დღეს.

№ 40.

სამთავარი 25, 1894 წ.

№ 40.

შინაძრის: სომხების მოძრაობა ოსმალეთში. - საურაღლებო ამბები. - ქებათა-ქება, ღვექა ვაჟაშვილისა. - მოგზაურობა შვეიცარიაში. - საზღვარ-გარეთელსა. - ნეკროლოგი: თ. მელქისედეკ ქაჭავაძის სიკვდილი. - ოსმალეთის სომხეთის საერო წესდება უკრძალვითიანისა. - საისტორიო ზაზაი გ. წერეთლისა. - ლექსანდრე ყაზბეგი (მოგონება) ნ. მერკვილიძისა. - ქეთათელის სიზმარი.

სამხეთის მოძრაობა ოსმალეთში.

სმალეთის სახელმწიფოში ახლა დიდი მოძრაობა არის სომხებისა. შუაგულს დიდ სომხეთში შუშის მაზრაში ვანის ტბის მახლობლად ატყდა არეულობა. როგორც ეტყობა, ქურთების ძალმომრეობას მოთმინებიდან გამოუყენარია სომხები და იმათაც თავგაწირული ბძოლა დაუწყიათ თავის ქერისა, ოჯახისა და ქვეყნის დასაცველად. ი, როგორც ავეიწერს სომხური გაზეთის „არძაგანქის“ კორესპონდენტი შუშის მაზრის სომხების განდგომილებას: „ქურთების ბრბოს ცარცვა-გლეჯამ შუშის მაზრის სამამასახლისოს სასუნის მცხოვრებეთ გამოაღებინათ ხელი. წარსულს 28 იელისს სასუნის სამამასახლისო სოფელს შენიკს დაეცენ ქურთებუ და მთელი სოფლის საქონლის ჯოგი გარეკეს. შენიკელებმა დაიხმარეს სხვა სოფლებიც და ორ დღეს შემდეგ მიუტყნ ქურთებს, წართვეს უკან თავისი საქონელი და მოკლეს ორი ქურთი. ქურთები ადგენ ერთიანად თუთხმეტი ათასი კაცით, დაიხმარეს ოსმალის მხედრობა და დაეცენ სასუნს. სომხები გამოეწყვენ ორი ათას კაცამდის კარგა შეიარაღებულები

და შეებნენ ქურთებს. შენიკის სოფელი მაღლობს ქედზე და სომხები ისე თავგანწირულად იბრძოდნენ, რომ ეს თუთხმეტი ათასი კაცი სძლიეს და უკან გააბრუნეს. მეორე დღეს ქურთებს უნდაღათ სოფელი იერიშით აეღოთ. მაგრამ ეგრას გააღდნ. სომხები იბრძოდნენ თავგანწირულათ. ბრძოლაში თურმე დედაცებმა და ყმაწვილებმაც მიიღეს მონაწილეობა. ოსმალის ჯარმა და ქურთებმა ევლარა გააწყვეს რა და საბოლოოთ უკან დაიხიეს: მათ გამოუღდენ სომხები და მოკლეს თუთხმეტი ქურთი. მთშორის ოსმალის ჯარის უფროსიც იყო.

ამ ამბავმა ოსმალეთის მთავრობა ააღელვა; მან გაგზავნა ჯარი სასუნზე, რომელიც დღემდის იბრძვის თავგამეტებული. მას გარს ოსმალის ჯარი არტყია ზარბაზნებით. ეს ამბავი გეგმტკიცებს, რომ ოსმალეთის სომხის ხალხი გამოაუზღლებულა და იმდენათ მოწაფულა, რომ აღარ ერიდება მხაგერელს ძალას იარაღით გაუმკლავდეს.

დღეს მთელი ევროპის ყურადღება თან-და-თან უფრო მიქცეულა ოსმალეთის სომხებზე, რომელთაც ამ საერო ბრძოლაში არა ნაკლები იმედი აქვს ევროპის სახელმწიფოებისა. ისინი დღეს თუ ხეალ აღძრენ სომხითის განათვისულების საკითხს, თუ

ოსმალეთის მთავრობამ საჩქაროთ არ დამოაჩინლა სომხები. ჩვენი შკითხველები ძალიან ცოტათ არიან გაცნობილინი ოსმალეთის სომხების პოლიტიკურს მოძრაობასთან. ამის გამო საჭიროთ დავინახეთ ისტორიულათ განვიხილოთ, თუ რა ნაირათ დაარსდა ოსმალეთის სომხების ეროვნული წესდებულება და

ამ წესდებულებამ რა ნაირად შეეშადა სომხებს თავის სამშობლოს აღორძინების იმედი. ყუყუელსავე ამას დაწერილეთნი მაგთიხრობს ბანტერ-დავითანის სტატია; ისტორიული ესკიზი ოსმალეთის სომხების ეროვნული წესდებისა, რომელსაც ქვემოთ გებედაეთ.

საყურადღებო ამბები

Tempora mutantur et nos mutamur in illis

(დრო იცვლება და ჩვენც მასთან ვიცვლებით)

ვერის* 201 ნომერში დასტამბულია ერთი უშეკლებელი მოწინავე წერილი ბან მეველისა, რომელშიაც ეს უკანასკნელი ჰკიცხავს ბან „ვაჟა-ფშაველას“ აზრს, 1892 წელს მის მიერ გამოთქმულს „სტუდენტთა კასის“ ვალების გადახდის შესახებ. ამ წერილმა, ცოტა არ იყოს, გაგვიკვირვა. რათ უნებებია „ივერისა“ ოდესმე მისი სათაყვანებელი პირის ასე უწყალოდ გაკიცხვა. იყო დრო, როცა იგიმას თავის გაზეთის ღმერთად მიაჩნდა და ვინც მის პოეზიის შესახებ რასმე წინააღმდეგ აზრს წარმოთქვამდა, მუხანათად თვლიდა, მაგრამ დღეს იგივე „ივერია“ ასე უპატივცემულოთ ეპყრობა ჩვენს პაეტს. რა მიზეზია ამ გამოაღსკრებისა? რატომ არ ინება დარბაისელმა რედაქციამ, როცა დრო იყო, მაშინ წარმოეთქვა თავისი განაჩენი საკამათო საგანზე. ჩვენ გვახსოვს, რა უკალ-მაყალი ატყდა მაშინ ქურნალ-გაზეთობაში ამ საქმის თაობაზე. „ივერია“ ვაჟა-ფშაველას წერილი გადმობეჭდა „მწყემსიდან“ და მხოლოდ ეს სიტყვები დაურთო: „ჩვენ ამხელათ არას ვიტყვიეთ“. ამ „ამხელად“-ს ორ წელს შემდეგ მიკლო ბალო. რა არის ამის მიზეზი? ალბათ ახლა „დრონი იცვალენ“. დადგა ახალი ხანა „ივერისათვის“. ბეგრმა თანამშრომელმა დაანება თავი წერას „ივერიაში“ და მათ შორის ბანმა ვაჟა-ფშაველამაც, რომელიც პრინციპალურად გაშორდა რედაქციას, რადგანაც არ თანაუკრძნობდა გაზეთის ახალ მიმართულებას. სწორეთ პატივცემული რედაქცია ამ დროს მოელოდა, რომ თავისი სასტიკი ოქმი შეედგინა „ვაჟა-ფშაველას“ ზნეობაზე*: თუ გამშორდი, მაშ! ესეც შენაო.

***
პსუსესად ან-ნ წუქაისი

საშუალოშუილი საქმე „გვალა“ № 32.

ავერ ჩამდენიმე ჯერია, რაც ბან წუქაისის მიერ ეს აზრი იყო წარმოთქმული გაზეთებში. მხოლოდ როგორც ჩანს, დღემდის არ გადაწყვეტილა, როგორ უნდა მოექცენ იმ შეწირულ ფულებს, რომელსაც იგი ჩამოთვლის და, ვგონებ, არც ასე ადვილი იქნეს მისი გადაწყვეტა. უწყებებში უნდა იქონიოთ, რომ ეს საქმე ასე ადვილად და ამ სიბრალად, როგორც თქვენ ამბობთ, არ იქნება და რომ იქნეს, არც სასურველია. ვისაც ამ საქმის „სალიტერატურო ფონდის“ კეთილ-დღეობის საფუძვლიან ასაბრეზზე დაყენება სურს, სულ სხვა გზას უნდა ადგეს: ა, რა გზა არის საქარო იმისთვის, რომ ამ საქმემ თავის დანიშნულებამდის მიადწიოს. ის, რომ ყველა ჩვენთანგანმა გულ-მოადგინეთ უნდა მუცადით სალიტერატურო ფონდის ფულის მოგროვებას. იმას ნუ ვიტყვიეთ, თუ ეს საძველი საქმეა და უმჯობესია, რაც მუხათ გვაქვს შეკრებილი სხვადა-სხვა საქმისათვის ის შევიცხოთ და მოვახმაროთ ამ საქმეს. უკეთუ სხვა და-სხვა საგანზე მოკრეფილი ფული მარტო ერთს საგანს მოვახმარეთ, იცოდეთ, რომ იღდა დავაშევიებო მით, რომ ამდენ საქმელ-მოქმელად დაწესებულეებებს მოეკაბათ და ეყრცოთ, რომელსაც ყველა სხვები უნდა ეუმსებებოლოთ, წინ ვერ წავიყვანთ. რაი ერთხელეე ძეგლის ფულეებ, სკალისა და თეატრის ფულეები სხვა დანიშნულებას მოხმარდება, როგორ-და გნებავთ, რომ იმ გაუტკეპილის დაწესებულებას ვინმემ კიდეე თანაუტკეპნოს. ჩემო საყვარელო მამო, გთხოვთ ეს აზრი შეინახოთ უმანკოების ყუთში და თუ გინდათ, რომ კეთილ-მოხალეაწე პირები უზრუნველ ყოფილი იყვნენ ცუდადთ სალიტერატურო ფონდისთვის ფულეები აგროვოთ და გზანოთ, სავა ჯერ არს. ამ რიგათ თანაუფრო პატიოსანი საქმე მოთავსდება და თან საზოგადო აზრი და ნდობაც ხელმეუფებელი დარჩება.

საკამოლი
18 მარტისათვე

ასე რაქველ

ქებათა-ქება

არბაისლურად ეწერდით, ეგალობდით, უნდა კი გითხროთ, ბერსა ეწეალობდით, გადარბაისლეთ, მკითხველო, შენცა სულ დაგვიწყეთ მიწა და ზეცა. უნდა გასწავლოთ, მკითხველო ჩვენო, ახლო ახალი ჟამაო ჩვენო“.

სადარბაისლოდ არაღ გეცალიან, საქმე გაჭირდა ჩენი ძალიან. აღარ გეაშინებს ლეკ-ოხმალ-სპარსი. გულზე მოგვედვა ამისგან ხავსი. ავირიენით საქმით და ენით.

— რა გეაკეთეთ? რა ექენით მადლი? სულ არაფერი... ბრბოს ისევ ძინავს. ყურს ეუფლებ, მაგრამ ტკბილად ზერიანავს. ადგი, გაინძერ, ბერიო ეუყერი, საეკაცოდა გული ეუკირე.

„ღრო ეეკაცობის, მან მითარა, მორჩია... თავისმართლები გაშლა ბოხია, ჩვენ კარგათა ვართ, თუ ჭკეა გეაქვს თავში, თავესუფლად მთასა და ბარში.“

„ეოწრომით მხოლოდ, გეკონდეს ქონება“
 „და არ დაეკარგოთ ჭკეა და გონება.“
 „არ გეაზარალებს ჩენ სხვის მონება“.
 ერი ასე სჯის თავის ყოფასა, ეინ შეძლებს იმის აზრის გეზობასა? ეკ, დაესწარი, ჩემო მოძმეო, მრავალს აქალს წეოს, მრავალს შობასა.

აწმყოს ეეგებით გულ-დაკოდილმა, გაეშალე ისევ ძველი დაეთრები და იქაც ეხედავ, ბლომად ყოფილა ტურა-მელეები, მგლები, აფთრები. ეინ ეის ლალატობს, ეინ ეის თვალსა თხრის,

მა თავის ძმისას ძეგლს იმტერებს ცერზე. და თე-მოშწონეთ, ეით გმირთა-გმირი ხელს ისევამს შემდეგ უღე-შეზე, წვერზე. ბეგრჯელ მომხდარა, რომ ძმას ძმის სისხლი დაუტყვეია სამშობლოს სერზე! სულ დაგეფანტეია ჭკეა და გონება, ხელი ულიათ სჯულზე და ღმერთზე. სულ კი იმიტომ ხმალ ამოწვდილი ჯალათი გეედაღა დამსჯელად გვერდზე. გონება მიჭრის ჭამთა სიერცეში, იქ სული ჰპოევებს უეცადებასა. როგორც ცოდელი წიარგებითა, იქ-ღა ეპოულთა შეიულოთა შეებასა. დიდებულ კაცთა დიდებულს მკლავსა, ქვეყნიურს ღმერთსა — ქართლის დედასა. სანამდის ეცოცხლობ, მე ვერ მოვიშლი იმათ დიდებას, იმათ ქებასა. იქიდან ისმის დიდის მკლავისა სიბრძნისა ზღეაში ჩამწეები ჩანგი. რა ხანი არის, არაღ გესმენია მის ობოლს ძეთა მისებრი ჰანგი. დღეს აქამამდე ჩვენს ჭკეა-გონებას როდი მოაზნდა მონების ბარგი. დიდი ხანია, ძალიან დიდი, რაც ეეღარ ენახეთ ერთი დღე კარგი; მაგრამ არ გეწყვიდით, არც გადავეგარდით, შობაბლიურა ცა თავზე დაგეცქერის, მრავალ-გამიერ იყოს სიცოცხლე ჩემის ქვეყნისა და ჩემის ერის! უფლის ტრაპეზზე ჩენდა სამხევეროდ დედა-ღეთისმშობლის სათელი ნათობს, არც რაოს ვაჭკრება, მუღამ ენაიება, გზას ის გვიჩვენებს, ჩენ გულის ის ათობს და ჩვენს ოცნებას მომავალზედა ნალელით გამსქეალულს დღეს ის-ღა ატკობს.

გუა-გუაველა

მოგზაურობა შევიცარიში

IX

ენას ყველაზე მეტი ადგილი უჭირავს ტენის კანტონში (7,488 ჰექტარი) შემდეგ მოდებს ეო (5,850 ჰექ.) და სხ. მაგრამ თუ შევდევლობაში მივიღებთ ეენახს სიერცეს მთელი კანტონის სიერცესთან შედარებით, დაეინახათ, რომ

პირველში ეენახი წარმოადგენს 2,61%, მეორეში — 1,81%, ეენევის კანტონში კი 8% ე. ი. 24,630 ჰექტ. მიწაზე 1,928 ჰექტ ეენახია გაშენებული. მაშასადამე ეს კანტონი მთელ შევიცარიაში იჭერს ამ მხრით პირველ ალაკს. ეს მთი უფრო საეკირველია, რომ გარეკანი შეხვედულობით აქაური ნიდაგი და ადგილთა მდებარეობა ეენახს სრულიად არ უნდა უწყობდეს ხელს. მთელი კანტონი გაშლილ ეენას შეიცავს, მხოლოდ აქა-იქ, იშვიათად, პატატოვანი გორაკებიც არის. 1817 წ. ეენახს ექირა 1,139 ჰექტ.

მასხადამე მას შემდეგ 789 ჰექტ. ანუ 70% მო-
უმტია. ერთი და იგივე სივრცე მიწა სხვა და-სხვა
დროს სხვა-და-სხვა რიცხვ მოსავალს იძლევა. ხო-
ლო ყველა ამ ცელილებში ერთ კანონს ვხედავთ;
რაც წინ მიდის დრო, მით მეტი მოსავალი მიდის,
თუმცა ხალხური თქმულებით ძველ დროში უფრო
უხვი იყო მიწის მოსავალი, ვინემ ახლა. აი, ცნობე-
ბი ვის კანტონის შესახებ*). საშუალოს რიცხვით
ერთი ჰექტარი მიწა იძლევა 1700—1750 წ.წ.—7,100
ჩარქ ლენოს; 1750—1800 წ.—6,100 ჩარ. (ამ
ხანაში მხოლოდ ოთხი წელიწადი ითვლება სამაგ-
ალით მოსავლიანათ, როცა თითო ჰექტარი 10 ათას
ჩარ. იძლეოდა), 1800—1850 წ.წ.—7,800 ჩარქს
და 1850—1893 წ.წ.—7,300 ჩარ. ყენეის კანტონ-
ში 1842—1843 წ.წ. ერთ ჰექტარზე მოდიოდა
4,779 ჩარ., 1882 წ.—5,200. აქ უკანასკნელ ორმო-
ცდა ათი წლის განმავლობაში მოსავალი მატულო-
ბს, მაგრამ 1875—1880 წ. კი ერთობ შესამჩნევად
დაეზარდა, რადგანაც მამინ ფილოქსერა აღმოჩნდა და
მოყვება ევენახს.

ამოსანავე მატულობს ლენის ფასიც, თუმცა
მოსალოდნელი იყო ფასის შემცირება: 1700—1750
წ. ჩარქი ლირს 18 და 1/2 სანტიმ, 1750—1800 წ.
—22 სანტ., 1800—1850 წ.წ.—25 1/2 სანტ.,
1851—1893 წ.—42 სანტ. ყენეის კანტონში: 1851
—1861 წ. თითო ჩარქით თეთრი ლენო იყიდებოდა
34 სანტ. 1861—1871 წ.—33 1/2 სანტ., 1871—
1881 წ.—41 სანტ., შემდეგ კი—45—55 სანტ.
ამ გეზად, ერთი მხრით მრავლდება მოსავალი, მე-
ორე მხრით მალა იწვეს ნაწარმოების ფასი. ცნაფი
თანხმად ამისა უნდა იცულებოდეს ევენახის ღირე-
ბულობა. ორთა შუა რიცხვით თითო ჰექტარი მი-
წა (ყენეის კანტ.) ლირად 1867—1874 წ.—3,787
ფრანკი, 1874—1882 წ.—4,056 ფრ. იმ ნაწილში
სადაც გზები დაიშროთა და მისელა-მოსელა გაადი-
ლდა, ფასიც თითქმის გაორკცდა. სამწუხაროდ ხე-
ლთ არა გვაქვს ცნობები ევენახის ღირებულობისა
სხვა-და-სხვა დროს, ამისათვის უნდა დაჯერდეთ შე-
მდეგით: ერთი ჰექტარი ევენაჰი უზირელესი ბარისსი-
ლირს 13 ათას ფრანკი, შუა თანა—10,400 ფრანკი,
დაბალის—5,300, საშუალო რიცხვით თითო ჰე-
ქტარი ლირს 9,300—9,800 ფრანკი. მოიჯარად-
რე ერთ ჰექტარ ევენახზე პატრონს აძლევს 370—445
ფრ. წელიწადში. გამოვიანგარიშოთ, რა ჯდება ერ-
თი ჰექტარი ევენახის შემუშავება და რა მოაქვს
ხარჯი: ნიადაგის ხელ-ახლა ატანა და თავის ალაგას

დაყრა, მიწის გაკეთება და ეზის გაწმენდა—92 ფრ.
კვლების და თხრილის ამოღება და გათოხება 29 ფრ.
ეზის ვადწევენ-გამოწევენა, ფურცლების შერთმენა,
დაბარება და სხ. 148 ფრ. სულ 536 ფრ. ყურბის
მოკრეფა, დაწურება და სხვა შემდეგი შრომა ზედ-მე-
ტი. შემოსავალი 5,200 ჩარქი ლენო ღირებული
2,080 ფრ., ამას მიუმატეთ ჰექის ფასიც. მიუღო კან-
ტონში მოდის 10 მილიონი ჩარქი წმინდა ლენო
წელიწადში. აქვს ამას ზანარი? ამოდენა ლენოს მა-
ტრო ყენეის ქალაქი ხარჯავს, მაგ. 1860 წ. ქალა-
ქის მცხოვრებთა რიცხვი ითვლებოდა 41,415 და
ღანახარა 7,365,495 ჩარქი, თეთითუღებულ მოდის
177 ჩარა. 1870 წ. (47,500 მცხოვრებთ)—10,167,
696 ჩარ. ანუ თეთითუღებულ სულზე—214, 1880 წ.
(50,000 მცხოვ.)—9,262,062 ჩარ. თეთითუღებულზე
185 ჩარ. *) ამდენივე ლენო რომ კანტონის დანა-
ჩენ მცხოვრებლებმა დახარჯოს, უტყუეთადან უნდა
შემოიტანონ. რასაკვირველია ქალაქში დახარჯული
ლენო მატრო კანტონის ნაწარმოები არ არის, აქ
მიდის სხვა კანტონებიდან და უცხოეთიდანაც, სამა-
გივროდ აქედან იქით მიაკეთ. მუხრანის ალბ-მაცემო-
ბა ერთი რომელი ტერიტორიით შემოფარგლული
არ არის. ის ძლიერ ადგენებს თვალ-ყურს ზანარის
მდგომარეობას ევროპის სხვა-და-სხვა კუთვნი და
ამის თანხმად მოქმედებს. ანაღებს იქ, სადაც მო-
თხოვნილებაა. იმას თუ უყდა, ამა როდის განჩნდ-
ება მუშტარი უახლოეს ზანარზეო, მეურნეობაზე
ხელი უნდა აიღოს. მას ყოველ დღე ფული ესაქო-
როება, თუკი თავის საქონელი სახლში შეინახა სა-
იდან უნდა გაასწოროს სხვა-და-სხვა ანგარიში. მის
წინ ვადშლილია მიელი ევროპა, თავისი საუცხო-
ვი გზებით. მეურნე ანუ მეურნეთა გუნდი (სინდი-
კატი) გზებით იქ, სადაც სარგებლობას ხედავს.
აქ უნდა მოეხსენიოთ ისიც, რომ სამეურნეო სო-
ნიდაქტს“ აგრეტებენ ყავს უმთავრეს ზანარზეც, რო-
მელნიც ცდილობენ არა თუ მოთხოვნილების დაკ-
მაყოფილებას, არამედ თვით მოთხოვნილების ანუ
მუშტარის აღმოჩენას. ამისათვის მეურნემ შეიძლება
ყველა თავისი ნაწარმოები ერთბაშად გაყიდოს, თა-
ვისთვის კი შემდეგ იყიდოს. ევენახის პატრონი ლე-
ნოს ყიდულობს, ყანის პურს და სხვ. მათი ინტე-
რესი მოთხოვს ყოველივე მიწის ნაყოფი ფულად
აქციოს. მისი მზანი ფულია, სხვა ყველა სა-
შუალებაა.

*) ციფრები ამ წერილში მოყვანილი გამოქვეყნე-
პუდას ვის შესახებ ამ წელს. ხოლო ევენახის—1884 წ.

*) ამ დროს ფილოქსერის მიზეზით ლენო ნე-
ღები მოვიდა და დაჰივრდა, სამაგიეროთ ლუდის ხმა-
რება გავრცელდა, მაგ. 1860 წ. თეთითუღებულ სემად
20 ჩარქ ლუდს, 1880 წ.—48 ჩარ

შეიცარის ბუნება ხელს არ უწყობს პურის მოსავალს. ამისთვის უტყობითად შემოაქეთ (ავსტრია, რუსეთი, გერმანიიდან) ოთხმოცდაათი მილიონი ფრანკის ხორბალი წელიწადში. საზოგადოთ შეინიშნულია, რომ თან და-თან მატულობს საბალახო ადგილები, სახნავ-სათესი, საბოსტნე და სხვა კი კლებულობს, მაგ. ყენევის კანტონში 1817 წ. ეჭირა 40,388 ჰექტ. მიწა, ხოლო 1882 წ. 6,466 ჰექტ. მომატებია 50⁰/₁₀₀. მეორე გვარ-მიწებს 11,996 ჰექტ. 1882 წ.—10, 326 (შემცირება 14⁰/₁₀₀). ამის მიზეზი რასაკვირველია ის არის, რომ საქონლის მოშენება უფრო მეტ ხეირს აძლევს მეურნეს. განსაკუთრებით პურს ვაკილებით მეტი სიერცე ეჭირა წინად, ვინემ ახლა: 1820 წ.—6,851 ჰექტარი და თითო ჰექტარზე მოდიოდა, საშუალო რიცხვით, 1,129 კილო (ერთი კილო ორ გირფანქზე ცოტა მეტია), 1832 წ.—5,994, ჰექტ. თითოზე მოდიოდა 1292 კილო. 1882—3995 კილო თითო ჰექტ. 1887, ამ ნაირად ჩვენებდავთ, რომ პურისათვის ადგილი მცირდება, მხოლოდ ნაყოფიერება მატულობს, (ინტენსიური კულტურა). ამის დავგარად პურის ფასიც კლებულობს: 100 კილო ღირდა 1551—1861 წ. 34¹/₂ ფრან., 1861—1871 წ. 29¹/₃ ფრან., 1871—1881 წ. 31 ფრან., ამის მიზეზი უტყობის პურის მოკლებობა.

აქ გავრცელებულია წერილი საკუთრება, რის გამო მამულის იჯარით გაცემა იშვიათია. მესაკუთრე, ან თავის ხელით მუშაობს, ან ნაქირავეები კაცებით. ის თუითონადვენებს თვალ-ყურს თავის მიწა-ადგილს, მისი ჯარით იჯარით გაცემა ლატარიაა, შეძლება წაგოს, შეიძლება მოიგოს, მაშინ როდესაც თუითონვე შეუძლია გაუძღვეს: გამოიანგარიშოს რა დაუჯდება შემუშავება, ერთი სიტყვით თავის სარგებლობისთვის პირდაპირ მან იხრუნოს. ავიღოთ მაგ. ყენევის კანტონი, სადაც სახნავ-სათესი მიწები მთელ სიერცესთან შედარებით ყველა კანტონზე მეტია. საკუთრება 100—200 ჰექტარი

მხოლოდ ორ სამ სოფელშია, აქაური დიდი მამულები შედგება 50—80 ჰექტარით. ესეც თითო საჩენებელია. ამ პატარა ქვეყანაში, სადაც მეურნეობისთვის გამოსადეგი მიწა ითვლება 21,928 ჰექტ. 16,653 მესაკუთრეა. იჯარით არის ვაცემული 7,590 ჰექტ. (34⁰/₁₀₀). ძლიერ ხშირია მიწის შემუშავება ნაქირავეები კაცით, ყოველ სოფელშია ბოგანო გლეხები, რომელნიც ქირით ირჩენენ თავს, ან მცირე მესაკუთრეა და იხულებულია დღიურად იმუშაოს სხვის მამულში. მუშის ღირს ქირა ან უკანასკნელ ნახევარ საუკუნეში თანდათან მატულობს. მუშის ქირა პატრონის სასმელ-საქმლით და ბინით წარმოადგენს 1852—1861 წ. 93 სანტიმს, 1861—1871 წ.—123 სანტ., 1871—1881 წ.—153 სანტ., ძვირია ივლისის და ივნისის თვეებში, იაფი იანვარში. მუშის სასმელ-საქმელ და ბინას ანგარიშობენ დღეში 1 ფრ. და 35 სან., მასხადამე უკანასკნელათ წელიწადში მუშა ღირებულა დღეში სამ ფრანკამდი. დედა-კაცის ქირა ერთი მეოთხედით ნაკლებია მამაკაცისაზე. ციურიხის კანტონში საქმლით ღირს ერთ ფრანკ-ნახევარი (უბინაოთ), ვოში—3 ფრ. (უსაქმლით და უბინაოთ), სენეგალში—2 ფრ. ნახევარი. მუშა-მომხელე, მაგ. მევენახე, ზაფხულში ღებულობს ფრ. ბალის კანტონში 2 ფრ. და საქმელს, ზამთარში 1.20 სან. ჩვეულებრივი მუშა იქვე ზაფხულში 1 ფრ. და 60 სან., ზამთარში 1 ფრან. ციურთში პირველი ღებულობს საქმლით წლობით 600—800 ფრ., მეორე—500—600 ფრ., მოსამსახურე ქალი ფერმაზე—250—300 ფრ. ორთა შუა რაცხვით მთელ შევიცარიაში მუშა იღებს დღეში თვანკიდან ფრანკ-ნახევარამდე, პატრონის ხარჯით, ფრან ხარჯით კი სამ ფრანკს, აღმოსავლეთ-შვეიცარიაში ნაკლებს ღებულობს, ვინემ დასავლეთში, ხოლო საერთოდ შევიცარიელი მეურნის ღირს ქირა 33—4⁰/₁₀₀ ნაკლებია, ვინემ ინგლისის და 10—15⁰/₁₀₀, ვინემ საფრანგეთის.

(შედეგი იქნება)
საზღვარ-გარეული

ქ ნ ე კ რ ო ლ ო გ ი

მელქისედეკ ჭაჭავაძის სიკვდილი

მღვდლებში მოვიდა სამწუხარო ამბავი, რომ თანადი მელქისედეკ გიორგისძე ჭაჭავაძე გადაიტყალა თავის სამშობლოში და შემდეგი ანდერ-

ძი დატოვა: „დამასვლამეთ სრულიად უბრალოთ, როგორც ასავლამებენ საზოგადოთ ღარბს გლხცკაცს. ნურაინ დავსწრება ჩემდამარხავზე, ფული, გადაღებული დასამარხავად, გავზავნეთ სალიტერატურო ფუნდის სასარგებლოთ „იერიის“ რედაქციაში“. ანდერძს აუგებენ განსვენებულს ყვარელში, ინკნისთვის 21-ს.“ ამ მოკლე, მაგრამ მჭკვერმეტყველმა ამბავმა ძლიერ დაკვალა. ჩვენ პირად კარგათ ვიცნობდით

თ. ჭავჭავაძის ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ის გენაზიის მოწაფე იყო. იმის მშვიდობიანი, ტბილი ხასიათი, თავის ქვეყნისადმი გატაცებული სიყვარული, ღრმა, მახვილი გონება, შეგნებულება—ყველა ეს მალა აყენებდა მას ყველა მის ტოლ-აზნავეებზე. ყოველთვის ფსიზიკური მეთვალყურე ჩვენი საზოგადო ცხოვრების მიმდინარეობისა, ავის მკიცხავი და კარგის მაქებარი, იგი იზიდავდა ჯერ კიდევ გენაზიაში თავისკენ რიცხვ-მცირე ქართველ მოსწავლეთ. ყოველივე ეს იმედს გვაძლევდა, რომ ჭავჭავაძე სწავლის დამთარებისათავე გამოვიდოდა საზოგადო ასპარეზზე ჩინებულ მოღვაწეთ და მით ჩვენი მოღვაწეობის მცირე გუნდს ერთი პატროსანი, გულ-მიერთალი განუთარებელი მუშაკი მიემატებოდა, მაგრამ გარემოებამ სხვა, უფრო ვიწრო საზრიელი შემოუფარგლა. ერთმა უსიამოვნო შემთხვევამ მთლად დაურღვია მას წადილი გენაზიის კურსის დასრულებისა.

ამ უბედურმა შემთხვევამ საუბამოთ საშინელი ღრმა დალი დასო მელქისედეკის ცხოვრებას. ამას შემდეგ იგი დასახლდა თავის სოფელში, თელავის მახრამში, და მეთურნებას მიუცხელი. აქ ისეთი წილია დასიყვარული მიაბოვა მდებარე ხალხში, რომ მულამ ხხვა-და-სხვა რჩევას ეკითხებოდენ. კარგათ განვითარებულ მას ესმა-და ხალხის საქარება და შეძლებისამებრ თანუგრძობდა. მელქისედეგ ჭავჭავაძე ჩვეულნბრევი მშვიდობიანი ლაპარაკით, რჩევით და თავანით იკრებდა თავის გარემო მდებარე ხალხს. ამისთანა კაცის სიკედ ლი, ისიც სოფელად, სწორედ დიდი დასაკლისად უნდა ჩათვალოს ჩვენთვის. თ. ჭავჭავაძის სწავლილის ამბებმა დიდი მწუხარება გამოიწვია თვით მის აზნა-ნაცნობებშიაც. საუკუნოთ იყოს სნეუბა შენი ჩვენთვის უღრთოეო დაკარგულ-ლო ძმო!

გრ. დ—ქ

ოსმალეთის სომხების საერო წესდება

(ისტორიული ესკიზი)

I

თანხმითა და ჰატი-ჰუმაიუნს. მათი გუგენა ოსმალეთის სომხების შინაგანს ცხოვრებას.

აქეთ სხვისთვის, თუ გინდა საკეთარი თავისთვისი იგრეე გავაუღეს.

სმალეთის სომხების გონებთს მოძრაობაში 1850—60 წლები დიდებულ ხანათ უნდა ჩათვალოს. ამ დროებაში დიზადა ოსმალეთის სომხების ერთგული წესდებულება. ამ წესდებულების განზორცულებამდის ქრისტიანები საზოგადოათ ოსმალეთში ძლიერ ტუდს გარემოებაში მოიპოებოდენ, რადგან კანონის წინაშე მაჰმადიანს და ქრისტიანს თანასწორი უფლება არ ჰქონდათ. ოსმალეთის გამგეობაში სუფევდა მაჰმადიანთა ფანატუკოსობა. ამის გამო ქრისტიანებსა და მაჰმადიანებს შორის ჩამოვარდნილიყო დიდი მტრობა, რომელიც თანდათან ძლიერდებოდა.

ოსმალეთის ქრისტიანობის მდგომარეობა ისეთი აუტანელი შექნა, რომ ეცრობა იძულებული იყო შინაგანს საქმეებში გარეულიყო.

ეს აშავი მოხდა სულ მაჰმუდ მეორის დროიდან. თვითონ სულტანი მაჰმუდ მეორე ძალიან გულმობიერი კაცი იყო და გამოსცა ბევრი ქრისტიანებისთვის

ნებისთვის გულის მიმზიდველი ბძანებები. მაგრამ მისმა შემოღებულმა ცვლილებებმა ნაყოფი ვერა მოიტანა. ოსმალეთის შინაგანი წყობილება ისე არეულ-დარეული იყო, რომ მაჰმუდის შეწინიერება შესანიშნავი რეფორმები უფურადღებოდ რჩებოდენ.

მაჰმუდ II-რე უნუგეშობით სავსე გადაიკვალა და მის 15—16 წლის შვილი აბდულ-მეჯიდი სულტანად გახდა. ამ დროს ოსმალეთი აჯანყების გამო ძრიელ გაჭირვებულ მდგომარეობაში იპოვებოდა. აბდულ-მეჯიდის ხედატქრობაში გამოჩნდა ნიჭიერი დიპლომატი რაზიმ-ფაშა, რომელსაც დიდი გუგენა ჰქონდა სულთანზე. აი, ამან იგრძნო, რომ ოსმალეთს ეჭირვებოდა ძირითადი ცვლილება, ურომლისოდ ოსმალეთის საწლმწიფოს მოგელოდა დალუბა. ამის გამო იმან შეადგინა ახალი საწლმწიფო წეს-დებულება, რომელიც სულთან აბდულ-მეჯიდად დაამტკიცა და გამოსცა კიდევ 1839 წ.

ამ წესდებას ეწოდა ჰატი-შერიფი და მანე იყო დამყარებული მეორე ახალი წესდება, სახელად თანხითი. ჰატი-შერიფი ოსმალეთის წინსვლელობის პირველი და დიდი ნაბიჯი იყო. ამ წესდებას უნდა გაეუფლებოდა სულთანის მულობელობის ქვეშე მყოფი ხალხებს ცხოვრება, დამეკიდრებინა მისთვის პატივი და ქონება: აღარავითარი განსხვავება აღარ უნდა ყოფილაო მაჰმადიანსა და სსკე გკარეს შორის; არც სარწმუნოებაში და არც უფლებაში.

აი, ჰატი-შერიფის შესანიშნავი სიტყვები: აშუდი-შაჰის მიერ ნაწყალაობებ სიკელი შეგება კოგელ სარწმუნოების ხალხს, ოსმალეთის ქვეშეყრდამს;

მასაღამე ამიერიდან ამ კანონის წინაშე ყველანი თანასწორი უნდა ვახდენ უფლებით. საღმრთო კანონის ძალით ვაძლევთ ჩვენს ქვეშევრდომთა ერთა ჯანსხვავებულად სარწმუნოებისა, შთამომავლობისა და ქონებისა სრულს უზრუნველყოფას.

ეს პირველი შემთავება იყო, რომ ოსმალეთის მთავრობა სახელმწიფო სიკვლით თანასწორობას აძლევდა ქრისტიანებს მამადინებთან ერთად.

პატა-შერიფთა ქრისტიანებს ნებაართვა მიეცათ მთავრობის ამოქალაქო საქმეებში მონაშახურისა... ამას შემდეგ აბდულ-მეჯიდმა 1845 წელს გამოსცა უხალღსა ბძანება, რომლის ძალითაც დაარსდა სამხზო მეჯლისები (კრებები). ამ მეჯლისებში ქრისტიანებსაც შეეძლოთ წევრათ ყოფნა. ამიერიდან აღუკბაღეს ფაშებს უმეჯლისოდ ხაჯი ეკრიაფთ და ვინმე გავსამართლებიათ.

1854 წ. გამოვიდა ერთა ახალი კანონი, რომლის ძალითაც ქრისტიანებს ნება ეძლეოდათ სისხლის სამართლის საქმეში მოწმეთ ყოფილიყვენ, მიუხედავთ ამისა სასარგებლო იყო მამადიანისათვის ასეთი მოწმება, თუ მავნებელია.

უკანასკნელ 1855 წ. გამოიკცა ახალი ბრძანება, რომლის ძალითაც საყმა გადასახადისგან განათავი-სუფულს ქრისტიანები.

აღმოსავლეთის ომის გავლენის გამო და ევროპის სახელმწიფ. ების ძალ-დატანებით 1856 წ. აბდულ-მეჯიდმა გამოსცა შესანიშნავი კანონი პატი-ჭუჟიანი. ამ კანონის ძალით მიეცათ ქრისტიანებს და სხვა რჯულის ხალხს: 1) სარწმუნოების სრული თვისუფლება და აღეკბაღა ძალით სარწმუნოების გამოცეღა. 2) აღეკბაღა მამადიანებს გაიურ სა-

ბელის წოდება ქრისტიანებისათვის. 3) ნებაართვა მიეცა ქრისტიანებს, რომ სამოქალაქო საქმეებში გარეულოყვენ. 4) ნებაართვა მიეცა ყოველ გვარის წარმომადგენლობისა, ცსწავალით აგრეთვე სამთავრო სკოლებში. 5) შედგენილ ყოფილიყო შეერთებული სასამართლო, რომა ქრისტიანებსა და მამადიანებს შორის მოხდებოდა დავა. 6) ქრისტიანებს მიეცა უფლება მოწაწილოება მიეღოთ სა-მხზო მეჯლისში. 7) ოსმალეთის ქვეშევრდომებს ქრისტიანებს თანასწორი უფლება დაუშეკიდრა. 8) ქრისტიანების წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვენ აგრეთვე სამთავრო სამსჯავროში და სხვა.

იმევე სიკვლით: 1) პატრიარქი ირიცხებოდა თავის სამწყსოში მღალ სასულიერო წარმომადგენ-ლათ. 2) ქრისტიანების საზარციელო საქმეების გა-სარჩევედ ხალში უნდა ამოერჩიათ კრება, შედგენი-ლი სასულიერო და საერო წევრებისაგან.

პატა-პუმაიფი კანონით დიდ უფლებებს აძლევდა ქრისტიანებს; მაგრამ საქმით ასეთი თანასწორობა მამადიანებსა და ქრისტიანებს შორის სრულიად არ ასრულდა და სულთანების სიკვლებმა საქმით ძრიელ ცოტა სარგებლობა მოიტანეს. ღონე მიწი-ლი ოსმალეთის მთავრობა ეერ ახერხებდა აღსარუ-ლებიანა მის მიერ გამოცემული ჩინებული კანონები. მეორე მხრით ოსმალეები, მამადიანურა თანატოლ-ობით დაბრმავებულნი, ისე გაბრახებულნი იყვენ ქრ-სტიანებზე ამ ახალი კანონების გამო, რომ რამდენ-სამე აღგოლას მცირე აზიაში კიდევ სცემეს ქრ-სტიანებს.

(შედეგი იქნება)

ტერ-დავითიანი

საისტორიო ბაასი

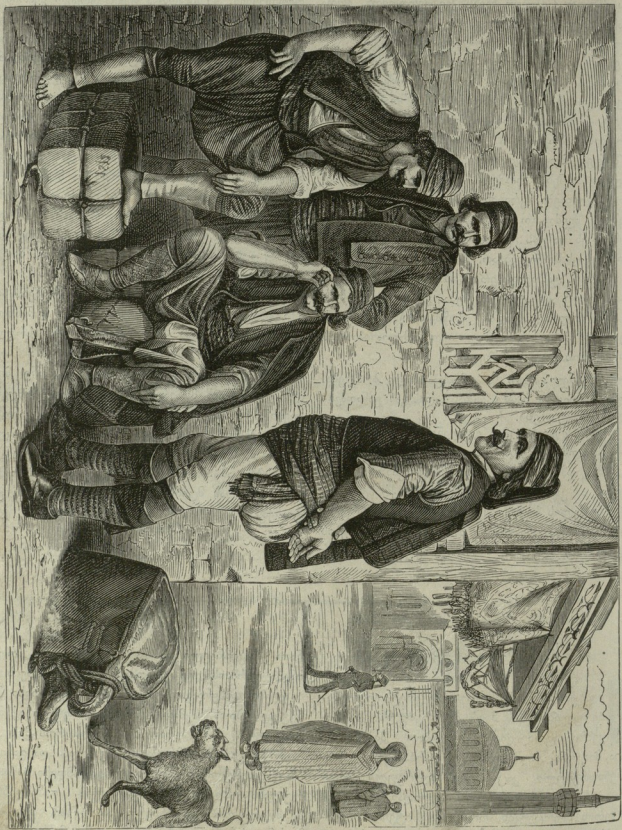
ვ. ელ. ჟორდანიამ პასუხად ჩემი კრიტიკული შეხედულებსა მის მიერ გამოცემულს „ქრონიკებზე ისეთი ლანძღვა-გინებით შეკაზმული სტატია მიძღვნა, რომ ყოველი დაზიანებული გონება-განვითარებული კაცი გულ-აღმერეული იბრუნებდა პირს და უნებურათ ხელიდან გაავადებდა იმ გავითის ფურცლებს, რომელმაც იტყირთა ენი-საგან ძნელად გამოსათქმელი და კაცის ყურისაგან კდემ უფრო ძნელად მოსასმენი ამდენი მწიკელიანი სიტყვების დასტამება.

თეთი თ. ჟორდანიასაგან იმდენათ არ არის გასაკვირი ამისთანა უმართებულო საქცელი, რამდენ-

ნათაც საკვირველი და წარმოუდგენელია, როგორ ინება დარბაისელმან გავითმა „იერიამ“ თავის ფურცლების გასერა-გახტუნა ამისთანა უკადრისი მკერ-მეტყველებითა. საკმაო იქნება თითოეული იქ ნახზარი სიტყვა სამსჯავროს მოცხსეროს, რომ მისი წარმომთქმელი საპატრიარქოში დატყოსადდეს და განიძოს იმ დაწესებულებიდან, სადაც იგი, ამდენი ხანია, ასრულეებს მოძღვარ-მასწავლებლის თანამდებობას. მე მჯერა, რომ სამეცნიერო ასპარეხზე გულ-ამაყე მოქვენ ფრად გავიცხდებდა, რომა მას მისსავე სვეცია-ლურს საგანში ბევრს ნაკულუევაებას უჩეეებუნ. ხანგ იძლი-ვი მუშაობით მაზაგებულ ავტორიტეტის შეზღაღვას ძნელად შეარჩენს კაცი ვისმე ზნშირად მისი სიღიცხე თვე-დავიწყებამდისაც მიაღწევს; მაგრამ მე მ-

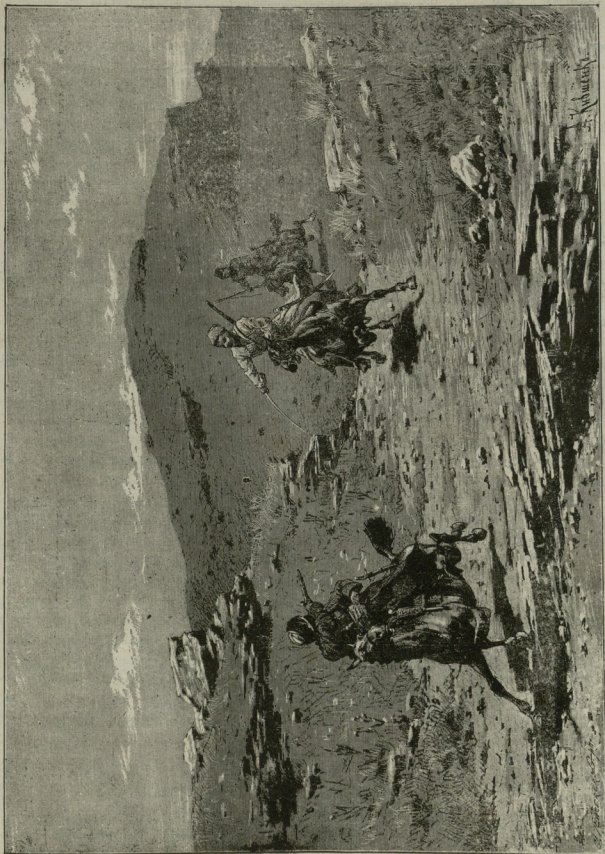
ინც არ მეგონა, თუ თ. ჟორდანიას ზემო კრიტიკა იქამდის წესით იმის გამოქვეყნება უცხოთა შორის ჩვენი მიიყვანდა, რომ კაცურს ღირსებაზედაც ხელს აადგ. ქართული ლიტერატურის დამცირებათ მიმანია და

მეუღის მარხას სოაშუკა ოასაღეთში

ბინებდა. მე, რასაკვირველია, მას მიერ მოყენებულს მე ამას არაოდეს არ ვიკადრებ. დეე, საზოგადოების შეურაცხყოფას არ გამოუდგები, რადგან სამართლის განაჩენი სჯიდეს მას. მაგრამ რააც შეეხება იმ ის-

ტორიულ ფაქტებს, რომლითაც ბ-ნ თ. ჟორდანიას რიული შეცდომები, ზოგიერთი მაინცა, ამ ხანად ჰსურს გააქარწყლოს ჩემი შენიშვნები მის ისტო-გამოაშკარაედს.

გამოქრული ქერბა

რიულ კვლევაზე საზოგადოთ, ნურას უკაცრავთ, ბ-ნ თ. ჟორდანიამ დასტამბა 1893 წელს „ივე-
თუ ამასში“ არ დაეუთმო და ვეცადო, რომ მისი ისტო- რიაში“ ისტორიული გამოკვლევა: „მოკლე ცნო-

ბანი ქართველთა მონასტრებზე აღმოსავლეთში და ხმლით აღებდა იერუსალიმის ქალაქის ქართველთაჲს 1527 წ.“. ამ სტატიაში მან უტყუარ ისტორიულ ქუშპირებთან აღარა, ვითარც მფეუ მირიანი მგოთზე საუკუნეში გამგზავრებულიყოს იერუსალიმს კოსტანტინე დღთან, მოეხილოს იერუსალიმი, გოლოგოთაზე სამონასტრო ადგილი ემოვნოს და მის მგზავრობას პალესტინაში გველენა ჰქონადეს ქართველ ბერების გამრავლებზე; ვითარც მირიანის შვილს ბაქარს „უკანასკნელი წელი თვისი ცხოვრებისა პალესტინაში გენტარბინოს, სადაც ქართველთა მონასტრებისთვის ხელი მოემართს“ და სხ.; ამას გარდა თ. ჟორდანი კიდევ ამტკიცებდა შემდეგს:

„მეფის ვარს-ბაჲრის შვილი მურვანოზი, ბერობაში მტრულ წოდებული (მეძვე მტრობადიტი ჰაქის მიუნისა და გვი წიდა), იერუსალიმს დაეგვიდრო 412—450 წლებში დიდ სნობით და, როგორც სხნს, ვვარის მონასტრი დაჰქნა იერუსალიმიდან ნსკვარ სხათის სავაღზე... ვვარის პრეკლთა იერუსალიმის მონასტრში — განგრობს თ. ჟორდანი — მიგრედად სელი მიუკს ქართულ საეკლესიო და საღვთის-მტკმელო მწიგნობრობას:“

„399 წელს, როგორც საეკლესიო, — ბნებს თ. ჟორდანი — აქ უგვე ვადუთარგმნით სამოციქულო სრული და საზარება სომ რსკვირგება, უწინაც ვადთარგმნილი ექნებოდათ.“

„მესეთი საუკუნიდან მნიშვნელობა იერუსალიმის პრეკლთათვის უფრო გაძლიერდა. ამ საუკუნის დამდეგს სსკლოკანმა ქართველთა მიემე ვსტანტ გორვანმა მოაღოცა იერუსალიმი — დადავეს თ. ჟორდანი — და დაჰქნა დიდებული ეკლესია ვვარის მონასტრისა და, უნდა ვითქობოთ, არც დაწინეს ქართველს მონასტრებს დასტკეობდა უურადლებით.“

„ამევე დროს განითქვა თვისი მოღვაწეობით სსა-მინდის ქართველთა მონასტერი (იერუსალიმის ასლო), სადაც მრვალი წიანეი უადგმნათ ქართულად არაბულ-ბერულ-ბერძნულ ენიდან, როგორც ამას მოწმობენ უტყუარი საბუთნი“ — ჩა-მაგალიტა თავისი ისტორიული გველეა ბ-ნ თ. ჟორდანიამ.

ამისთანა ზღაპრულმა კვლევამ თ. ჟორდანიი სამ მეტად გამაყირვა, მით უმეტეს, რომ იგი ძალიან გულ-ამყად აბოლოგებდა: „ამას მოწმობენ უტყუარნი საბუთნიო“.

მე „ეკლის“ № 4, 1893 წ. მოეთხოვე თ. ჟორდანიას წერილობითი უტყუარი საბუთებო, რომელთაც უნდა დემტკიცებია მისგან მოთხოობილი

ისტორიული აზრები. ბ-ნ თ. ჟორდანიამ ჯერ სსა გავმინდა, მერე ერთს წელს შემდეგ მხოლოდ თავის ქორანიკების შემოშენაში (LVIII გვ. წიანსიტ.) ჩვე-ულდებრივით გამოაღწა და გვიპასუხა:

„ამას წინათ „ეკლის“ რედაქციამ საეკლესიოთად გამოაცხადა, ვითომ წიდა მირიანის და პაქარ მეფის (IV საუკუნეში) იერუსალიმად გამგზავრებას ებრუნებოდა ენათგან (ისიც მესეთი საუკუნეში?!) თარგმნილ მწერლობას და სსკან გვარს ჩვენგან დასავლეთულს სსკანზე (ნსკვამი რა სსკადრისა, ჩვენ მტრო ზემოსსენებულ ფაქტებს ეთხოვდათ წერილობით სსკათი არ დასკუბადესო და ჩვენ შეკრუთ სსკო, თუმცა ეს უკლებივე აღუქსნულია რუსულს (მაგ. ზღ. ისკლანი, მურავაი), ფრანგულს (ბროსეს), ბერძნულს (რუფინი) და ქართულს მწერლობაში (მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი და სსკ)“

ამ სახით ბ-ნ თ. ჟორდანიამ არ დაიშალა და უტყუარ საბუთად მარცხ შემოსხენებული მის მერე დასახლებული ავტორები მოიგვნა, რომელთაც მხოლოდ ისტორიული ლეგენდა, ესე იგი მესეთი საუკუნეში ჩაწერილი ზღაპარ-სიტყვაობა მოჰყავთ*) და ეს ბ-ნ თ. ჟორდანიას „უტყუარი საბუთად“ მიანია. რაცა შეეება რუფინს, მგოთზე საუკუნის მწერალს, ის სრულმბით არ იხსენიებს ქართველების საღვთო-წერილის თარგმნას. რუფინის მოწმობა მხოლოდ თვალის ასამგელიად არის აქ მოტანილი. ამ ზღაპარ-სიტყვაობაში ერთი მინც ისეთი ზღაპარია, რომელიც მხოლოდ თ. ჟორდანიას შეუთხზავს, მაკალითად მესეთი საუკუნეში არაფერ ენიდან საღვთო-წიდაის თარგმნა, მაშინ როდესაც ამ საუკუნეში არც არაბები იყვენ და არც მათი მწიგნობრობა. მაგამ ყველანზე უფრო საბუნჯოა თ. ჟორდანიას ისტორიულ შემეცნებაში ის არის, ვითარც ქართულ ენაზე 399 წ. სამოციქულო ვთარგმნოსთ და იმაზე კიდევ ადრე მგოთზე საუკუნის საშუალ საზარება ყოფილიყოს ნათარგმნი. საინტერესოა შევეკითხოთ ბ-ნ თ. ჟორდანიას, რა ასოებზე წერდენ ქართველები მგოთზე საუკუნეში, როცა ჯერ კიდევ ზუსტური ასოები არ იყო მოგონებული, რომელიც მესროფმა და ჯაყელმა პირველთა მესეთი საუკუნეში შემოიღეს არჩილ მეფის დროს (413—446 წ. ქრ. შ.).

ბ-ნ თ. ჟორდანია რომ ტიმოთეს მიერ ჩაწერილ ზღაპრულ აზრებს არ გაეტკიცებია და ახალი გამოკლე-

*) ისაღე აღ. ცხარდას გამოკლევა Опис. ГРҮБ. ПИ. ВЪ СВ. ЗЕМ. И НА СНАБ.

ვანი, თუნდ პროფესორის ალექსანდრე ცავარლის წიგნითა, უეჭველია, ასე არ გავჯიუტდებოდა თავის შეკუდარ კვლევაზე, ზღაპრებს ნამდვილ ისტორიულ ფაქტებთან არ მიიჩნევდა.

არაერთი არსწმუნო წერილობითი საბუთი ჯვარის მონასტრის აშენებაზე მეოთხე საუკუნეში არ არის. მით უფრო ნაკლებად არსწმუნოა, რომ მეხუთე, გინდა მეექვსე საუკუნეში, ყოფილიყოს საღვთო-წერილის წიგნები, ნათარგმნი არაბულიდან ქართულ ენაზე. მაშინ ჯერ არაბები რომ ისტორიულად ცნობილი არ იყვნენ, იმათ ერიდან რა ნაირად უნდა ეთარგმნათ წიგნები. რაიკა შეეხება საზოგადოთ ქართულ წერილობით საბუთებს, ისინი ჩნდებიან მხოლოდ მეხუთე საუკუნეში, მაგ. ებტანე გორგასლანის მართლ; ხალა ქვაზე და პაპირუსზე ნაწერი დოკუმენტი ქართულად მეშვიდე საუკუნეზე აღრე აღარა გვაქვს. ამაზე აღრე ნაწერი ქართულ ენაზე ჯერ არ ნახულა. აი, ნამდვილი ისტორიული ფაქტი ჯერ-ჯერობით მარტო ეს არის. მაშასადამე თ. ჟორდანიას ცნობები ჯვარის მონასტრებზე, მეოთხე საუკუნეში ქართულ საღვთო-წერილობაზე და მეხუთე საუკუნეში არაბულიდან ქართულად საღვთო-წერილის თარგმნის შესახებ საბუთი ზღაპარია. არაერთი ნამდვილი ისტორიული საბუთი ჯერ არ არსებობს ამ საგანზე.

ჯვარის მონასტრის აშენებაზე უტყუარი წერილობითი საბუთები მხოლოდ მეთერთმეტე საუკუნიდან იწყება, ბაგრატ IV-ის დროიდან, როცა წმინდა სპას მონასტრის ბერმა პროკორემ ითავა ბაგრატ IV დედის მარიაშის შემწეობით იერუსალიმში ჯვარის მონასტრის აშენება *)

ახლა გადვიდეთ იმ ისტორიულ საბუთზე, რომელსაც თ. ჟორდანიას ატყეობს:

„სონთქაშმა მოინდომა ქართველთა გადაბრება თავისკენ, მათის გულის მოგება და განხორციელების ჩამოკლება ქართველთა და სპარსთა შორისა.

„ამ სურვილის მისაღწევად სონთქაშმა შემდეგი დღე იფიქრა: 1526 წელს გამოეწივნა დაქსპანსი, ანუ მოგიქოლნი ქართველ მეფეებს გიორგი ქართლის მეფეს, ბაგრატ იმერეთის მეფეს, და დეკანს, კასთა მეფეს და შიქოთოქალ: „ადგილი სურვილის თქვენის იერუსალიმში დაიპყრეს უსურვლოთ (ე. ი. სპარსთა), აწ მოამინიჭებია ეს თქვენად:

მოკვდიოთ და განახსენით იფინი და დაიპყრენით თქვენად:

ქართველთა სძლიერა სპარსელებს, თ. ჟორ-

დანიას მოწმობით, და დაიპყრეს იერუსალიმი 1527 წელს („ეგერია“ 1893 ს. № 13)

ეს ზღაპრული ამბავი ბ. თ. ჟორდანიას ეახუტისა და ტომოთეს თხზულებიდან გადმოუწერია. მაგრამ, ამა, ენახოთ უკანასკნელი ისტორიული გამოკვლევა პროფესორის ალ. ცავარლისა *),..

„ასე დასურათ-სატყობით, როგორც ამ ამბავს მოგვითხრობენ ვასუშტა და ტომოთე, საქართველოს მეფეების გაღაშებრება შეულებელი იყო. არა თუ ამდროს (მეთექვსმეტე საუკუნეში) იმითი მძლიოთ გაღაშებრება პალესტინაში შესაძლებელი არ იყო, არამედ მშვიდობიან მოსალოცავათაც იმითი წასვლა წმინდა ადგილებზე იმ დროს მოუხერხებელი უნდა ყოფილიყო. იერუსალიმის მონასტრებში ამ ამბოს შესახებ არავითარი ზეღწაწერა და არც არავითარი სელსაწერი არ აღმოჩენილა.

„ნამდვილი, უტყუარი ისტორიული ამბავი იმ დროისა, აი, რა არის: ოსმანებმა დაიპყრეს სირია, პალესტინა და ეგვიპტე 1516—1517 წლებში. მამ, ამა, რა არსამი წარმოსადგენი უნდა იყოს, რომ ისინი ქართველებს მოაწვევდნენ იერუსალიმში: არა, მალე, მოახრახნდით და ეს წმინდა ადგილები, რომლებიც ჩვენ სძლიოთ დაიპყრეთ, ისევ წაგვართვითო.

ცხადია ამას შემდეგ, რომ ზემოხსენებული ამბავი, თ. ჟორდანიას მიერ ზღაპრულ წყაროებიდან გადმოღებული, ნამდვილი ისტორიული ქორაღ უნდა ჩითვალოს.

თ. ჟორდანიას რომ ენებებია და ალ. ცავარლის გამოკვლევა წიგნითა, ცხადია, ასეთი ზღაპრული ამბით თავს აღარ შეგვეწყენდა.

მაგრამ მიუხედავით იმისა, რომ თ. ჟორდანიას არა აქვს ბეგია რომ ახალი ისტორიული კვლევისა წიგნითული, ის მაინც ხან-და-ხან დიდს წინდახედულობას იჩენს, რომ წინანდელი თავის შეტოვებში მიშალს. მაგალითად, თ. ჟორდანიას მიერ კარგად ცნობილმა „ეგერიმ“ დასტავმა 1889 წელს „ეგერიას“ № 4 შემდეგი სტატია „ახალი წყარო საქართველოს ისტორიისა“, რომელშიაც თ. ჟორდანიას, ოპ, უკაცრავათ ბ. თ. „ეგერია“, აი, რას ამბობს: „პატიცემულმა არხეოლოგმა დ. ბაქრაძემ აღმოაჩინა ერთი ძვირფასი მანუსკრიპტი მცხრე საკუთნისა, რომელიც სხვათა შორის შეიცავს იერუსალიმში, მოკვცევი ქართლისა“. შემდეგ, როდესაც ეფ. თაყაიშვილმა სამართლიანად დაამტკიცა, რომ ეს მანუსკრიპტი მეცხრეში დაწერილი კი არამეთე საუკუნისა არის და

*) ისევე „Описание грузинских памятниковъ въ св. землѣ и на Синаѣ Ал. Цагарели,

*) ისევე Сношение Грузии съ св. землею и Синаемъ, стр. 63 Ал. Цагарели.

თვითონ მისი აღწერის ქრონიკონიკი (963 — 986 წელი) პარხალის სახარებთი განმარტა, მაშინ ბ-თ. ქორდანიან, სიკოცხელ გქონდესთ, იკარა და სანქარათი ბოღნიშ მოხადა „ეგრის“, შემდეგ ნაირად *):

„ენიშე „ეგრისი“, რომელმაც პირველად დაბეჭდა „ეგრისი“ (1889 წ. № 4) მოკლე წერილი ქართლის მოქცევის შესახებ, მეცხრე საუკუნეს მიწერა ხელნაწერიო“, მაგრამ რა უყოთო. „გაგუთის ფელეტონი საქმეებოთა გამოკვლევა დაჯგუფის უნდა მიხედეს — და წრე მიმანათო“. გესმისთ, რა სახსუნჯო რამ ოინებს ჩადიან ბ-ნი „ეგრი“ და თ. ქორდანიან ერთმანეთის შესახებ? როცა თ. ქორდანიან ცდება „ეგრი“ უხდის ბოღნიშ და ხელს აფარებს, ხოლო როცა „ეგრი“ ცდება, მაშინ, თ. ქორდანიან ესარჩლება. მაგრამ თუ კი ასე სულგრძელობით შეუნდეთ, ბ-თ. ქორდანიან, იმ თქვენს სულიერს ტუქუს „ეგრის“, რომელიც ერთი საუკუნით შეცდა ისტორიულ საბუთის განმარტებაში, მაშე გ. წერეთელს რაღას ხარჩლით, რომ მეხი დაატეხეთ თავზე, როცა მან უყურადღებობისგამო „დმიტრი თავდადებულის“ მაგიერად ბაგრატ დიდი დასტამბა და დოსითეოსის მაგიერათ დოხოთეოსი. თქვენ რომ იმის ნახეარი სულგრძელობა გამოგეჩინათ, რაც თქვენს სულიერს ტუქუს „ეგრის“ მიანიჭეთ, მიუცილებლად უფრო ბეგრის გასამართლებულს მიზეზს აღმოუჩენდით გ წერეთელს, ვიდრე თქვენს საყვარელს „ეგრის“, რადგან გ. წერეთელი ხშირად ისტორიულ სტატეების შედგენას გარდა, სხვა სტატეებსაც ადენს ხოლმე ერთსა და იმავე დროს, და ისიც მოხდება ხოლმე, რომ ნაშუალამევის სამ სათამდის ქურნალის კორექტურას ეწევა. აბა, ამ მდგომარეობაში დიმიტრის მაგიერათ ბაგრატი რომ ჩაერთოს სტატიაში, ან დოსითეოსის მაგიერათ „დოხოთეოსი“ გამოუცხედეს, ნუ თუ არ მიეტეხებ? მაგრამ თქვენ რომ ის ისტორიული სტატია მაინც კიდევ ცოტა ქვევით ჩაეკითხათ, საცა დავით VI და გიორგი V ერთად არიან მოხსენებული და მათთან ოლჯათ ყენი, მაშინ კიდევ უფრო დარწმუნდებოდით, რომ აქ ისტორიული სახელების არეგ-დარეგა პირ-და-პირ დალაღული უყურადღებობის ბრალი უნდა ყოფილიყო და არა უტოდინარობისა. თუ არა გჯერათ, აბა, დაეკითხეთ „იგერიის“ კორექტორებს *): და ისინი დაგარწმუნებენ, მაგრამ თქვენ ამას როგორ დაიჯერებთ, რადგან გინდათ, რომ განსაცდელს თავი დააღწიოთ..

აქ ყველაზე შესანიშნავი და სინდისში მყოფ კაცისაგან დაუჯერებელი თ. ქორდანიანს პოლემიკური საქციელი. იმას მოყავს ორი ერთმანეთის წინა-

აღმდეგი აზრი, გამოთქმული მოქვის ტაძრის შესახებ: ერთია დაბეჭდილი „კეკლის“ № 16, 1893 წ., ქვეშ მიწერილია XX, მეორე არის „კეკლის“ № 25 1894 წ. დაბეჭდილი და ქვეშ ხელმოწერილია გ. წერეთელი ამ ორი სხვა-და-სხვა ავტორის სტატია ბ-თ. ქორდანიანს ორივე გ. წერეთლისათვის მიუჩემებია და ამტყუნებს გ. წერეთელს „ხან-ასე-და-ხან ისეობაში“, ესე იგი აზრის ერთმანეთის წინააღმდეგობაში. მოდიოთ და ახლა ენდეთ ბ-თ. ქორდანიანის მიერ გადმოღებულს სხვის ციტატებს“. მაგრამ დღე, ესეც დაუჯერეთ ბ-თ. ქორდანიანს, რომ ის ორი ერთმანეთის წინააღმდეგი აზრები მოქვის ტაძრის შესახებ ორივე ჩემ სტატეებშია გამოთქმული. მერე რა? ვანა ეს რამეს ამტკიცებს, ან ისინი ჩემი უსათუოდ საკუთარი აზრები უნდა იყოს? წარმიდინეთ რომ, იმ ორ აზრთაგან ერთა ხუროთმოძღვრის აკადემიკის პავლინოვისა, მეორე პატრიარქის დოსითეოსისა და ბროსესი. მე ერთიცა და მეორეც რატომ არ შემეძლო მომეყვანა ბ-თ. ქორდანიანს აზრების დასარღვევათ?..

ბ-თ. ქორდანიანს ისიც ვერ გაუკია, რომ ამ საკანზე ჯერ კიდევ მეცნიერებაში არ დამკვიდრებულა ერთი ნაშედილი აზრი; ჯერჯერობით ერთი აზრიც არის მიღებული და მეორეცა. მაშასადამე როდესაც თ. ქორდანიან ცდობილად ერთგვარი საბუთით დაერღვია ჩემი თეორეტიული მოსაზრება ქართულ ხუროთმოძღვრების სტილის შესახებ, მე მაშინ შემეძლო მეორე ნაირი საბუთი წარმეგინა, მაგრამ რას ნიშნავდა ეს, თუ არ იმას, რომ თ. ქორდანიანს მიერ წამოყენებული საბუთი ჩემის თეორიის წინააღმდეგ მტკიცე მეცნიერულ ნიადაგზე არ იდგა; მისი ამაო სიტყვებს რახა-რუხი და შემცდარი მოსაზრების მეტი არაფერი იყო. ან კი რა უნდა ელაპარაკო იმისთანა კაცს, რომელმაც ისიც არ იცის, რომ გუმბათის მოყვანილობაზე დამოკიდებული მთელი გუმბათისა და შემთავრესად გუმბათის მოყვანილობაზე ატყობენ, რომელი გუმბათის და სტილის უნდა იყოს მთელი ტაძარი. მაგრამ ვთქვით, რომ ჩემი თეორია ქართული ხუროთ მოძღვრების სტილისა შემცდარია, ჩემი სინტეზი ქართლის ისტორიულ კვლევაში მოხსენებულ იქნა არ არის, მერე რა?.. რა დავაშე ამით? თუ მე შემცდარი აზრი წარმოვადგინე, ამით მაინც ხომ მოგვკით მიზეზი თქვენ და თქვენ კვალზე მიმყოლ მვისტორიებს ჩემი შეცდომები ახალი საბუთებით აღკვდინათ და კიდევ უფრო დიდი ნათელი მოგვეჩინათ ჩვენს ისტორიის წყვიდადზე. თუ სხვა სარგებლობა არა მომიტანია, თქვენი გენიოსური სტილი, მოსაზრება და კვლევა მისცე გამომიწევი (*იგერიის“ № 179, 180 და სხ.) თქვენგნით და ვანა სარგებლობათ ეს კი არ ქარობა? ვანა ცოტა სწე

*) ისილე „ქრონიკები“, გვ. 102, — 103.

**) ისილე „ეგრიის“ № 183, 186.

ლიშვილო დარგი შევიძინა ამ სტატიებში სამშობლო ისტორიას? ამიერიდან ესეც ხომ ერთ ჩინებულ განძად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს ისტორიულს მეცნიერებაში, არა, ბნოთ. ჟორდანია? მახლას!.. მაგრამ ყველა ამებს რომ თავი დავანებოთ, განა ეგ თქვენი ლანძღვა-გინება უნდა ყოფილიყო პასუხად ჩემ კითხვებზე? მე ვთხოვდით სარწმუნო საბუთებს იმ ლეგენდების გასამართლებლად, რომელნიც დღემდის ზღაპარ-სიტყვაობათ არიან შეტანილი ჩვენს ისტორიაში. ამის მაგიერათ თქვენ ამბობთ, თვითონ წყურთელმა არა იცის რა ქართული ისტორიისაო. განა ეს ჩემი კითხვის პასუხია? განა მე რომ შემტყდარი თეორიები შევადგინო, ამით თქვენი ისტორიული ზღაპარ-სიტყვაობა უტყუარ ისტორიულ საბუთებთ ვადაიქცევა? მე რომ თქვენ „ქრონიკებზე“ კიდევ არა ვთქვა რა, კრიტიკულად არ შეგვეხოვოთ, განა მაგითი თქვენი ფანტაზიით შედგენილი შემტყდარი აზრები ისტორიულ სიმართლეთ ვადაიქცევა? ჩემი ზღაპრული ხომ ის არ დადგინდება, რომ მგზსუთე საუკუნეში ან არაბები ყოფილიყოს, ვითარცა ნაცია, ან იმათ მწიგნობრობა ჰქონოდესთ და ან მათგან ქართველებს ვითარგმნოსთ საღეთა-წერილთ? ან კიდევ მითიანის ძეს ბაქარს ქართველი მოწანატრები და ბერები გაემარაველიბოს, ან მეთექვსმეტე საუკუნეში ქართლ-კახეთ-იმერეთის მფევებს იერუსალიმი ხმლით

დაეპყროსთ? მე ყველა ამ ისტორიულ ლეგენდებზე მტიკეც საბუთები იმიტომ მოვთხოვეთ, რომ მრწამდა თქვენი მართლაც ისტორიკოსობა და, როგორც თქვენი მაქებარ-მადიდებელნი გვარწმუნებდენ, მეგონა, რომ ახალი რამ ნათელი მოჰქონენ მართლაც ჩვენს უძველეს ისტორიის წყვილადს. სამწუხაროთ თქვენი საბუთების მაგიერათ წარმოგვიდგინეთ შეცდომებით სავსე ისტორიული ქრისტომატია, საცა ბევრი საბუთები არც კი არიან ნაჩვენები და რაც არიან, ისიც თქვენი უხერხო ძიებით ბურუს გადაფარებულნი. ამის დასამტიკებლათ თუნდ გადავუჭრკლოთ თქვენი „ქრონიკები“, საცა ერთ გვერდზე ერთი წერია, მეორე გვერდზე სულ ცხად ამასთანავე ეუჩრებით მკითხველს, თუ რა ნარჩად შევიბოღიავსთ ის ისტორიული დოკუმენტებო, რომელნიც ჩვენს „წერა-კითხვის“ წიგნთ-საკეცში ინახებიან. ნუ თუ ცხრა, ათის საუკუნის განმავლობაში საქართველოს ისტორიულ დოკუმენტებს წმინდათ ხელ-შეუხებლად იმისთვის მოუღწევით ჩვენამდი, რომ მეცხრამეტე საუკუნის ვასულს ბნ თ. ჟორდანის თავისი ზედწარწერებით ამ დოკუმენტების ისტორიული მნიშვნელობა შეებოლა? მაგრამ ყველა ამზე დაწერილებით მოვილაპარაკებთ შემდეგში.

(შემდეგს აქნება)

გ. წაქვილი

ალექსანდრე ყაზბეგი

მოგონება

ანერის 1, 1886 წ. ოთხშაბათს იყო უკანასანელი ბენეფისი განსვენებულის აღწერისა და დასაძვინის (მოხვევის). წარმოადგენილი იყო „სადეო მფლობელობა და „წუთით საცოლოე“. სწორეთ ამ დღისათვის აღუთქვა განსვენებულმა ამ წარმოდგენაზე დამსწრეთ „სახალწლო საიუქარო“, რომელიც დაიბეჭდა პატარა წიგნაკებად და რომელშიაც იყო მოთავსებული განსვენებულის ხალხური ლექსები, დაურთება კიდევ მეორე-მესამე დღიდან ვინც კი ბილეთები წარადგინეს თეატრისა. სწორედ ეს პატარა წიგნაკი ვახდა მიზნად ჩემგან განსვენებულის გაცნობისა. ის იმ დროს ცხოვრებდა დროებით საჩაჯოვის სახლებში, სადაც იმ დროს, მე გონია, იყო მოთავსებული რედაქცია ვახ. თეატრისა.“

იმასთან მიმყეანა ჩემმა ძმამ, გამაცნო და თავი

ნაც თხოვა, რომ რამდენიმე ეგზემპლარი „სახალწლო საიუქარისა“ ვადმოეცა ჩემთვის. განსვენებული ალექსანდრე დაუყოვნებლივ მიბრუნდა და აიღო იქვე მარცხნივ კუთხიდან შეკრული დასტა პატარა წიგნაკებსა და მომპარათა შემდეგი სიტყვებით. — „გიყვარს წერა-კითხვა, იმერელი?“

— ყოვლის უმეტესად, ჩემო ბატონო-მეფოქი — ეუპასუხე მე. აქ მიუბრუნდა ჩემს ძმას განსვენებულნი, რომელიც „თეატრის“ კითხულობდა და უთხრა ჩემზე: ხედავ, იოსებო, რას ამბობს შენი ძმა, მართალია? — აბა, ერთი, საწუე, ჰკითხე, შენ გენაცუა, სპა-ჰამაზე უმეტესად თუ უყვარს და მიანნა? — აბა, რას იტყვი იმერელო, ამ კითხვაზე, ჰამა გირჩეენია, თუ წერა-კითხვა? — თავ-თავის დროზე ორივე კარგია, ბატონო. როცა მშინ, მაშინ ჰამა მირჩეენია, მარა ჰამაზე ნაკლებ არც წერა-კითხვა მომშვივა ხოლმე. — ხშირად კითხულობ ხოლმე წიგნებს? — თითქმის ყოველთვის, ბატონო, როდესაც კი თავისუფალი დრო მაქვს.

— განა რა საქმეზე ხარო?

— მე, ბატონო, მკერვალი ვახლავარ იმერული ტანისამოსისა.

ამ სიტყვის გაგონება თითქო ესამოვნაო განსვენებულს, ისეთმა მზიარულების ღიმიამ გაღუთამაშა სახეზე და ღმილითვე მითხრა განსვენებულმა: შენ მისთანა ხელობა გქონია, ჩემო იმერელო, რომ მე შენს მეგობრობაზე ხელს ვერ ავიღებ...

შემდეგ ამისა გამოკითხა ჩემი ხელობის შემოსავალ-გასავალი, სახელოსნო უპირის ხარჯები, წესდების მუხლები და სხვა. რაც კი ვიცოდი სახელოსნო უპირის უსამართლო ქცევის შესახებ საწყალ ხელოსანზე, არაფერი დამიუარავს, ყოველივე დაწერილებით ეუბნებ, თუ როგორ ტანჯევენ უკოდინარო საწყალ ხელოსანს, როგორ აჯარიმებენ მას ერთს უბრალოდ „უსტაბაშთან“ გამოლაპარაკებისა და სიტყვის შებრუნების გულისთვის თუ მინისა და თუთხის მანათით, მაშინ როდესაც იმათ არა აქვთ არაფართარი ნება მათი წესდების ძალით ხელოსანის დაჯარიმებისა სამ მანეთზე ზევით.

აქ მიუბრუნდა ჩემს ძმას განსვენებულთ: იოსებ! ისე შეეწუხდი, რომ სულ მუხლებმა ცახცახი დამიწყო. ნეტა როდის უნდა მოვდოს ბოლო საწყალი ხალხის ჩაგვრას!.. აქ ჩემმა ძმამ თვალით მანიშნა, რომ იმაზე ლაპარაკისთვის თავი გამენებებინა და თვითმად დაუწყო ლაპარაკი განსვენებულს: აღექნანდრე, ბენფოსზე რა დარჩა.

— ემ! ჩემო სიცოცხლე! რა დამრჩებოდა. ხალხი ცოტა დაესწრო, მე იმის მიზეზით უფრო აღუთქვი ხალხს „სახალწლო საჩუქარი“ და გავსწიე ხარჯი, რომ მათთვისაც შეძენა რამ ჩემდა სახსოვრად და მეც არ მეზარაღნა. მაგრამ ვა გინდა ჰქნა, ძმე, ქართველის გული მაგარიო, რომ იძახიან, მარტოკა ერთი მხრით კი არ არის მაგარი და მეორე მხრით ჩველი, არა, ის სულ გაქვევებულია და ჩემი პატარა წიგნაკის უსუსური ფურცლები მისს სიმაგრეს რას დააკლებს?

ნეტე, რაც წიგნაკები დამიჯდა, მისი ფასი დამრჩენოდა და სხვას არ ვინაღელიდი. შემდეგ გადმომცა თორმეტი ეგზემპლარი პატარა წიგნაკებისა და მითხრა: ზოგი შენ, ჩემო იმერელო, და ზოგიც შენს მეგობრებს დაურიკე.

ამასთანავე დასწავლა ჩემი ბინა და დეშორადით. ამას შემდეგ თითქმის ყოველ სამ დღეში ერთხელ მოდიოდენ ხოლმე ჩემი ძმა და ის სახელოსნოში, ერთხელ ჩვეულებრივად მოვიდა განსვენებული, ნაბაღში გამოხეულად, მოიღდა სკამი, დაჯდა სამუშაო სტოლის გვერდზე და გამობა განსვენებულმა სხვადასხვა ტყილი და ნაყოფიერი საუბარი. ამ დროს მე იმის ჩოხას ვკერავდი.

ამ სახელოსნოში ცუდა-ხალხი, ე. ი. უსაქმო რაქველობა იყო შეყრილი. ეტყობო ეს განსვენებულს. გამოკითხა ეს ამოღება ხალხი არ ვიშლის მუშაობას, ან რათა აქვთ აქ შეყრილობა?

— ცუდათ ვახლავან, ბატონო-მეთქი.

— ნუ თუ, ნუ თუო, მიბრუნა პირი მათკენ და ჰკითხა მათ: ძებო! თქვენ ყველანი ცუდათ ხართ?

— დიაღ, ბატონო, უფრო მეტი ნაწილი.

— რა ხელობისანი ხართ?

— პოერები, ბატონო, და ლაქიები.

— როდესაც საქმეზე არა ხართ და ვერც შოვობთ საქმეს, რატომ შინაღარ ბრუნდებით? ან ადგილი გქვენებათ, ან მამული, მოუარეთ, მოხანით, მოთესეთ და იცხოვრეთ.

— მართალს ბრძანებ, ბატონო, მარა, თითო სახლში რვა ძმა ვართ და ჩენი ადგო-მამული კი ორს არ ეყოლა სააკეთებლად.

— განა არ შეგიძლიათ სხვისგან აიღოთ მიწები სანახევროდ, მოხნათ მოთესოთ და ისარგებლოთ?

— ეისგან აიღებ, ქვე შენი ჰირი მომეცეს, სუყველა ქვე რომ ასეა, მივლი რაჟა რომ არა უადგილობით, მისთანა დავმართა ჩემს მტერს და აშორას ღმერთმა მოკეთეს.

რაჟა თუ არა, იმერეთში ხომ დიდს და გადმოღის (ჩამოერია შემო იმერეთში).—ჩენში, შეკაცო, ტყეში გიკავაფეს, ფერდობებზე თესენ სიმინდს და მინდს არ მოდის სარჩო იმისთანა ხრიოკუნე სიმილი დაუესილი, რომ ერთი ფეხი რო დაუცდეს კაცს, ზიარებას ვერ მოასწრებს მღვდელი, სული არ დაევაბა ძირს. არც გვაქ შემა, ბატონო, უტყეობის გამო. არც სიმილი უადგილობის გამო. სხვას თავი დააწებე, ბატონო, საქონელი (პირუტყვი) ვერ შეგეინახეს. საბოლოო რომ არა გვაქს. ტყეები ყანებათ ეიღეს და მინდვრები ყანებათ დახნეს და მოდი და იცხოვრე არა ახლა შენ იქ.

აქ მიმბრუნდა მე განსვენებული და მკითხა არ უნდა იყოს ეფეთი ვათასსირება იმერეთშიო...

— როგორ არა, ბატონო, ღმერთმა დიდხანს გეიცოცხლოს აკაკი წერეთელი. ამბობენ, შავიქვის გამოჩენა იმისი ბრალიაო და დღეს თუ იმერეთში გაკრებულთ უღვათ სული, მხოლოდ იმით, რომ ცოტადენა გროშებს შოგობს შავიქვაში მუშაობით და თავის გატრეტულად ბოეშებს მოსაქს, თუ არა, რა ჰქნას, ბატონო, სიმილი არ მოუვა გასაყიდ და ღვინო. ყველაურეს რომ თავი დავანებოთ, გადასახალი სარდან მიცეს ხემწიფეს. აი, იმის მიზეზია, ბატონო, რომ ყველა ქვეყნები საესეა იმერეთში. ორი ძმა რომ იყოს სახლში, ერთი უსათუოდ გარეთ მიდის, რომ ცოტადენი დახმარება და შე

მწეობა მიცეს თავისი სიღარიბით დამწვარ ოჯახს. ზოგი მათგანი ცუდად ჩნება. რაც აქვს, მას ხარჯავს. მერე ვერცხლფულით თუ რამე აქვს, იხსნის ტანიდან და ჰყიდის, შემდეგ სირცხვილით იმერეთში ევლარ ბრუნდებიან, უსაქმობას უსაქმობა ემატება. ამითი სიღარიბე იზრდება და ძალიან ხშირად ამის გამო ციხეებშიაც ცივიდებიან ხოლმე.

— ოჰ, რა დიდი სამწუხარო ამბავია! — ამო-
ოხრით თქვა განსვენებულმა და მიუბრუნდა მათ ამ
სიტყვებით: შებო და ამხანაგებო! ვარშავაში თუმ-
ცა კუხარკები თავიანთი სიმრავლით პოლშელ პო-
ეტრებს ხელს უშლიან, მაგრამ იმათ მაინც ძალიან
სანატრელ დონეზე აქვთ დაყენებული თავიანთი სა-
ქმე. საქმე ყოველთვის ცოტათი უნდა დაიწყეთ და
იმით მაინც უნდა წაბაოთ ბუნებას. ყოველი ბუნე-
ბის ნაყოფი, უბრალო ბალახიდან დაწყებული ჩვენამ-
დე, ესე იგი კაცამდე განრდება, გაიზდება, ერთი
თვალში ჩაეპარდა დაიწყებს ზრდას და შეიქნება დი-
დი და მერე დაიწყებს ნაყოფის გამოღებას.

ასე ამ გვარად პოლშელი პოეტები ვარშავაში
შემდგარიან ჯერ რამდენიმე კაცი ერთად; გამოუ-
ლიათ ფული და გაუხსნიათ თავიანთის საეპრო
სახლი, ესე იგი ერთი საყანა, ერთი წერილმანის
დუქანი და თავიანთი დუქნიდან დაუწყიათ ეპტობა,
რომ მათი ნაწარჯი ფული არ გადასულიყო სხვის
ხელში. იქამდე გაიზარდა ეს მათი დაწყობილება,
რომ დღეს რამდენსამე ალაგას ვარშავაში მათ აქვთ
საკუთარი დიდროვანი მაღაზიები და საკმაო თა-
ნხაც...

განა არ შეგიძლიათ ამ გვარადვე, თუნდ ერ-
თი დუქანი გახსნათ საერთოდ... მტკიცე ერთობას
დიდი ძალა აქვს და დიდი თავისუფლებაც მოადევს.
ბევრი სხვა ამ გვარი ტყვილი და სასარგებლო ლაპა-
რკი გაგება განსვენებულმა, მაგრამ რა გამოვიდა.
კედელს ცერკვი შეეყარა!..

ამას შემდეგ აღარ გვიჩავენს განსვენებულნი
რამოდენიმე ხნის განმავლობაში, მხოლოდ იმ უკ-
ნასკნელ ხანებში, როდესაც ნელ-ნელა ხელს ჰკიდე-
ბდა ის უკურნებელი ავთ-მყოფობა, მაშინ ესტუმ-
რა ჩემს ძმას კახეთში რამდენიმე ხნობით და ამ
ხანაებში სულ შინაურულ საღამოებს და კრებებს
მართავდენ, რომელზედაც ესწრებოდენ თელავის იმ
დროინდელი ახალგაზდობაც.

აქ სახლის პატრონის მატრახის პატარა ქალს და
ვაჟს ლექსიც კი უძღვნა განსვენებულმა. პირველს ეს
ლექსი:

ჩენი თამრო ნაზია,
ღმერთო რა ლამაზია,

მასამც კი დენაცვლა,
ვეროპა და აზია!..

ხოლო მეორეს, რომელსაც ახველებდა, პატარა
ეპტორას, დაუსვა თავზე ხელი. მუხლზე შეისვა გან-
სვენებულმა და უთხრა:

„ეიტოს ხველა ჭიასა,
თეთორა ჰგავს იასა,
თუ აკოცებს ძიასა
დედა აქმეის თიასა...“

გავეშინდოს გონება!
მისცეს გულის ფონება,
მის ძია ალექსანდრეს
უფრო მიეწონება.

—
ალარაფერს იტყენდეს,
დალერდეს, აბინდეს,
რომ სამშობლო ქვეყნისთვის
ვარსკვლავად ამობრწყინდეს!..

—
რამოდენსამე კვირას შემდეგ გაემგზავრა
განსვენებული ტფილის და ტფილისიდან მიი-
ლა ჩემმა ძმამ წერილი და შემდეგი ლექსი:

წიგნო, მიდი მიაგინი,
სიდაც გული გაზაფხულობს,
სიდაც გრძნობა კმაყოფილ არს
და ოცნება ყველის სრულობს,
ვისიც სული მტერთან მტრობით,
არაოდეს არ მარხულობს,
ვინც კი მუდამ სამშობლოსთვის
ღბინისა თმობს და ჭირს ნახულობს:
თითონ წერილში კი შემდეგი ლექსია:

ჩემო სოსო! მეგობრულად
მოგილოცავ ქორწინებას,
ღმერთსა ვთხოვ, რომ მეუღლენი
აღდეთ აწმყო ჭირს და ენებას.
მტერი წინ ვერ გადუღვეს
თქვენს წადილს და თქვენსა ენებას
და ცხოვრება ქვეყნად თქვენი
შეთანხმობს ათსა მცნებას!..

—
მოგიკითხავ, სარწმუნო მეგობარო სოსოკო! ამა-
სთანავე მოგიკითხავ შენს კეთილ ცხოვრების ამხა-
ნავს, მუდლეს ნინოს... მოგიკითხე ყმაწვილ-კაცო-
ბა!..

შენი მარად ალექსანდრე
ენქვისთვის 25 1887 წ.

ნ. მერკვილაძე

ქუთათელის სიზმარი

(ისტორიული ოცნება)

II

დასასრულე *

მაზე მგლოვიარე, შეეთ მოსლი, რუსუდან დედოჯალი მუთაქაზე იყო გადაწოლილი და ფეხითი უსხდენ დარბაისელთ-კოლები; მათ რიცხეში ჯაახანათ ქვერივი ვასასიციკრია. „მაშ ასეა საქმე! იკითხე დედოჯალიმა.

— დიად, დედოჯალი! — მოახსენე ერთმა ქალთავანმა, სასახლის ნამოძღვრალს, სვიმონ მეუღლანოეს აუხსნია ქუთათლის სიზმარი: ის უცნაური ფრინველი თამარ გიორგის ასული არის და ხომ მოგვსენებთ, თუ როგორ წამს ხალხს ყოველი მისი სიტყვა; — აღლევებით თხოულობენ, რომ თქვენი მძის დიდებულს ტახტზე დაჯდეს მისი ასული თამარ, — დიდებულებმა ხმა გაიკმინდეს და უჩრობას ვეღარ შედეადენ.

— კი, მაგრამ, რა იცანა, რომ ის უცხო ფრინველი, კუხნიდან ამოფრენილი, ასული არის და არა და გიორგი მეუღსა? ცხიერად თქვა ვასასმა და გადახედა რუსულანს.

— არა, ჩემო ვასას! უპასუხა რუსულანმა ღიმილით, — წყნარი და მშვიდობიანი თამარ დაუნიშნავს ზეცას და ქვეყანა უჩრობას ვეღარ გაუწევს!.. ის მე შვილია ვამზნია და ჩემს უკითხავედ ერთი ნაბიჯიც არ გადაუღვამის!.. ამ დროს შემოვიდნენ რუსულანთან დიდებულები: ვარდანიძე, სალირიძე, ამანელიძე და სხვანი და მოახსენეს: „დიდეს შენ ხარ თამარის მშობელი! ჩვენ ვიცით, რომ თამარი გონებით სრულია და მასთან შეენი შორილი. — უბრძანე, რომ მწუხარება და მამის გლოვა იკმაროს და სამეფო ტახტს, თავის მამის სახსოვრად ხელი მოჰკიდოს, განავოს საქართველო და დაიპყროს ტახტი მამისისა!.. — მაშინ ადგა რუსულანიც და შევიდა თამართან.

III

ტფილისი ხალხს ვეღარ იტედა, გარშემო გორები სულ მოყვნილი იყო წვირილ-ფეხებით. შეიღ სამეფოში გამოჩინულთათვის მისთანა აღარაიენ დარჩენილა, რომ იქ არ ყოფილიყო. უჩეყელი და საარაკო რამეს ელოდენ: სამეფო ტახტზე ადიოდა მეფე გიორგის ასული თამარ... მამიდა მისმა რუსულან დედოჯალიმა გამოიყვანა თერამეტი წლის შევნიერება და წყნარად დასვა ტახტზე. ქუთათელმა გვირგვინი დაადგა — აი, ის მზეთ უნახავი, ქუთათელს რომ სიზმარში დაუგვირგვინებია! — გაივლია ხალხმა გონებაში. რაჟის ერისთავმა კახაბერმა ხმლი შემართკა და თავყანი სცა. თამარს სახე შეეცვალა, წამოდგა ზეზე, გადაავლია კრებულს თვლი, ნელა აიღო მალვა ხელი და თქვა: „შიშველი ვიყე და შიშვალადე მეგულების გასელა ამიერ სოფლით!

მეც ერთი თქვენითანა სამეფოს მსახურთავანი ვარ, ბედმა წილად მახედრა მე უდიდესი ტვირთი, რომელსაც დიდუდგან კისრად ვიღებ თქვენთან შეთანხმებით და თქვენივე დახმარებით! ვეცადოთ, რომ დაბალი ავიამლოთ და მაღალი ვანქაძღვროთ! (აი, ის უცხო ფრინველი მტრედელი მშვიდობა წაიჭურხულეს ქალებმა) ჯერ უნდა მოუპოვოთ სამეფოს შინაგანი მშვიდობა და პირველთ თქვენ მოგმართეთ, წმინდა მამებო! ორკეცი თქვენი მოვალეობა: აქ ქვეყნიერად ვაღდებულნი, იქ ზეცასაც პასუხის-მგებელნი ხართ! სხვებზე მეტად უნდა იღვწოთ და მეც თქვენგან მეტს მოვითხოვ (აი, ის უცხო ფრინველი, გველივით მეცნიერო!) — ფიქრა სასულიერო კრებამ). შემდეგ შინაგანი მშვიდობისა ვაღდებულნი ვართ, რომ მოვიზიაროთ ვარემ მეტერი, ზოგჯერ შემაწუხებელი ჩვენის სამეფოს ნაპირებისა და თქვენ მოგმართეთ გმირო, მამიჩემის დიდებული მეუღს გიორგის წინამძღოლობით ვაწერთილნო და გამართულნო! (აი, ის უცხო ფრინველი შევარდენის ქვანჯვითაო! წარმოიდგინა ჯარბა), მე მსურს, რომ მიეცეს გზა ნიქს და ფასი დადოს ღირსებას!.. გვიჩხეს ერთგული და კურგული! აიხსათვის მე ვთხოვ ზეით მადლს და კურთხევას და ქვეყნად თქვენს შემწევობასა და მოჩრიღებასაო! გაათავა და გადაავლო თვალი კრებას!.. მომიღმარ ნათელ სახეზე ცრემლები მარგალიტებრ მოგორავდენ თამარის შევნიერებით, დიდებულობით, საუფლისხმო სიტყვით მოიხიბლაერი!.. რალაც უცნაურმა ძაღმა გამსჭვალა... საოცარი მღუმარება ჩამოვარდა!.. ამ დროს სასულიერო კრებაში, ყველაზე წინ წამოადგა ღრმა მოხუცებული სვიმონ მეუღლანოე, თვით თამარის ნამოძღვრალი... უცნაური აღტაცებით ფერმხილიმა დაიძახა: „გესმისთ მადლით რეკაო? ყველამ ცას შეხედა, მარა ვერა გვიგონეს-რა სხვებმა; მხოლოდ შემკრთალმა ქუთათელმა კი უპასუხა; შემსისო! გიშვირა ხელი პირ-და-პირ ისე იმ მოხუცმა და თქვა: ხედავთ იალბუხს, როგორ იხრის თასლაო? მიხიხედეს სხვებმაც და ვერა დანახეს-რა!.. მხოლოდ ჟყონდიღვლმა შეკრთამით მიუგო: „ხედავო!“ „დიდ ხარ შენ, უფლოო!“ — შეძახა ზეცას ბოდებლმა: „და საკიერელი არიან საქმენი შენისო!“ დაუძახა თვით ღვლამ მიქელ ქათალიკოსმა. — ღირს არს! ღირს არსო, — დაიძახა ერთმანად სასულიერო კრებამ. — ვაუმარჯავს თამარ მეფეს, იდიღოს საქართველოო! გადაძახა ჯარს სარგის მხარ-გრძელმა და ჯარმაც ვაიმერა: „გაუმარჯავს, იდიღოს და ვაპოიერდეს! მრავალკამიერო!“ — თქვა ვამრეკლმა. ასევე მთელი ერი, დაიხნეს ერთმანად „მრავალკამიერ“ და ხმა გიჟსმა კილით კიღე.

აქაი

რედაქტორი, გამომცემელი სხ. თ.-კერუთელისა.